

Argument Structure and Syntactic Alternation:

**From Lexical Representations
to Multiple Argument Realization and Beyond**

Bibok Károly

Akadémiai doktori értekezés tézisei

SZEGED

2019

1. A kutatási téma a szakirodalom kontextusában és a kutatás céljai

Akadémiai doktori értekezésemben két nyelvi jelenséget vizsgálok meg tüzetesen, amelyeket évtizedek óta élénk vita övez a különböző rivális megközelítésekben. Az egyik az igei argumentumszerkezet, a másik pedig az igék szintaktikai alternációja (más néven: a többszörös igei argumentumrealizáció).

A grammatikaelméletekben általános az a feltételezés, hogy a mondatokban az igék játsszák a domináns szerepet. A mondatok többi összetevője két csoportra osztható. Egyesek azért jelennek meg, mert az igék maguk megkövetelik (vagy engedélyezik) őket, míg mások egyszerűen csak előfordulhatnak az igékkel együtt, de nincsenek velük szükségszerű viszonyban. A függőségi grammatikában úgy fogalmazzuk, hogy az igék valenciáhelyeit az aktánsok töltik ki, amelyeken kívül a mondatban még a szabadon megjelenő szirkonstansokat találhatjuk (vö., pl., Ágel és mtsai 2008). A generatív nyelvtan által inspirált keretben (pl. Komlósy 2015, vö. még: Müller 2016, Williams 2015) a vonzatok és a szabad határozók (adjunktumok) vannak megkülönböztetve. Kenesei (2000: 12) szerint a vonzatok háromfélék lehetnek: argumentumok, predikátumok és határozók, amelyek közül – lévén az argumentumszerkezet és a szintaktikai alternáció a jelen értekezés tárgya – az argumentumokra, ill. az adjunktumoktól való megkülönböztetésükre kell fordítani a figyelmet.

Először is fontos hangsúlyozni, hogy az argumentum–adjunktum distinkció központi, de lényegében megoldatlan kérdés a generatív irodalomban (Farkas–Alberti 2018: 739). Needham és Toivonen (2011: 422) szintén azt hangoztatják, hogy nincsenek univerzálisan elfogadott definíciók. Mindazonáltal úgy vélik, hogy a megkülönböztetés mögött meghúzódó általános elképzelés az, hogy az argumentumok – szemben az adjunktumokkal – a lexikai egység által kifejezett esemény kötelező résztvevőire utalnak (vö. még: Culicover 2009: 471, Haegeman–Guéron 1999: 25, 29, Koenig és mtsai 2003, Schütze–Gibson 1999: 410). A szükséges résztvevők tesztje és az igespecifikussági teszt mellett egy sor szintaktikai jellegű próbát is javasolnak. Ezek a következők: (a) az opcionálitási teszt, (b) az iterativitási teszt, (c) a VP anafora teszt, (d) az álszészakítottság tesztje, (e) a VP előrehelyezés tesztje, (f) az alternáció tesztje, (g) a fix prepozíció tesztje, (h) a prepozíció-hátrahagyási teszt és (i) a kérdő névmások összekapcsolásának tesztje. Ezek a tesztek azonban egyáltalán nem problémamentesek, alkalmazásuk megfelelő óvatosságot kíván. Továbbá, lehetnek kivételek és „kevert” eredményekre is számítanunk kell. Tehát az említett diagnosztikus eljárások nem ugyanott jelölik ki a határvonalat az argumentumok és az adjunktumok között.

Az igei argumentumokkal kapcsolatban lévő fontos fogalom a szemantikai (thematikus) szerepek fogalma. A szemantikai szerepek azokra a szerepekre utalnak, amelyeket az ige által jelölt esemény résztvevői játszanak. A megközelítések azonban jelentősen különböznek a szerint, ahogyan az egyes szerepeket definiálják, amilyen szerepeket a szerepek tárháza tartalmaz, valamint amilyen szerepeket bizonyos, nehezen azonosítható szerepekkel bíró igékhez hozzárendelnek (többek között l. Bierwisch 2006, Davies 2011, Levin 2014, Levin – Rappaport Hovav 2005). A szemantikai szerepek igékhez való hozzárendelése az egyik megközelítésben szemantikai szerepek függetlenül stipulált listájának formájában történik, míg a másikban a szemantikai szerepek az igék dekompozíciós lexikai-szemantikai reprezentációjából erednek (vö. Levin – Rappaport Hovav 2005).

Mivel az argumentumok szintaktikai viselkedésének tesztelése nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, az „argumentumság” szemantikai jellegzetességeit kell a közép-pontba állítani. A szükséges résztvevők és az igespecifikusság tesztjei szemantikai alapokon nyugodtak és az igék argumentumszerkezetében a szintaktikai argumentumokra való olyan utalás, amely a szemantikai szerepeik révén valósult meg, implicit elismerését jelentette az argumentumok lexikai-szemantikai motiváltságának (vö. Levin 2013: 4). Ez a motiváltság explicitté és megalapozottabbá pedig azon a módon tehető, ha az argumentumokat és egyúttal

a szemantikai szerepeiket úgy kezeljük, mint amelyek **kinyerhetők a dekompozíciós lexikai-szemantikai reprezentációból**.

A második vizsgált jelenség, azaz a szintaktikai alternáció esetén egy ige, amely előfordul a szintaktikai argumentumszerkezet egyik típusával, használható egy másikkal is (vö. Kiefer 2007: 230). Míg Levin (1993: 2) szerint a szintaktikai szerkezetek alternációját időnként jelentésváltozás kísérheti, Kiefer (2007: 230) szerint az ilyen szerkezetek vagy szinonimák, vagy előre jelezhető módon különböznek jelentésükben. Tágabb értelemben akkor is szintaktikai alternációról beszélhetünk – bár ezt csak érintőlegesen vizsgálom az értekezésben –, ha az ige formája nem marad változatlan, hanem szóalkotási vonatkozásban módosul.

A lexikográfiai hagyomány egy szó többféle szintaktikai mintázatban való megjelenéseit poliszémiaként kezeli, ha azok szerepelnek egyáltalán az adott szótárban. Az elméleti nyelvészet mai irányzatai azonban arra törekszenek, hogy túllépjenek a lexikon jelentésfelsoroló formáján. Az egyik koncepció lexikai szabályokat vagy műveleteket használ, hogy létrehozza az újabb jelentésű lexikai egységet (Levin – Rappaport Hovav 2005, Pinker 1989). Emellett igék szűk szemantikai osztályait definiálják, amelyeknek pontosan csak azokat az igéket kell tartalmazniuk, amelyek részt vesznek az adott alternációban (Pinker 1989). Egy másik megközelítés konstrukciós alapú. A generatív lexikon elmélete (Pustejovsky 1995) egy olyan eljárást feltételez, amely megengedi, hogy több összetevő is predikátumként funkcionáljon egy egyszerű konstrukcióban, és amelyet ezért együttes kompozíciónak nevezhetünk. Így például egy ige a lexikonban csak egy jelentéssel rendelkezik, a másik jelentés pedig akkor áll elő, amikor az igét a megfelelő konstrukcióban használjuk. A Goldberg-féle (1995) konstrukciós grammatika az alternáló ige mindkét variánsát konstrukciósan kezeli arra a feltételezésre alapozva, hogy egyetlen igei jelentés képes belépni különböző konstrukciókba. Jóllehet ezek az irányzatok fontos lépések a szintaktikai alternációk elméleti megalapozottságú kezelése felé, az a felismerés még előbbre vihet, ha **mind a konstrukciós, mind a lexikai tényezők jelentőségét** figyelembe vesszük, belátva azt is, hogy ez a **lexikai reprezentációk kidolgozottabb formáit** teszi szükségessé.

Az igei argumentumszerkezet és a szintaktikai alternáció aktuális, hevesen vitatott kérdéseit fókuszba állító értekezésemben **öt fő célkitűzés** vezérli vizsgálataimat. Ezeknek egy-egy fejezet felel meg szerkezetileg a disszertációban, Először, mivel a szintaktikai argumentumszerkezet változásainak tüzetes elemzése feltételezi az *argumentum* terminus megbízható fogalmának kidolgozását, **a szemantikai argumentumok és szerepeik olyan koncepcióját** vázolom fel, amelyben azok az igék lexikai-szemantikai reprezentációból „kiolvashatók”, vagyis levezethetők, és azután pedig megjeleníthetők a szintaxisban mint különböző vonzatok, beleértve a szintaktikai argumentumokat is.

Másodszor, a szemantikai és szintaktikai argumentum fogalmának segítségével, amelyet az első célkitűzés megvalósítása révén nyertünk, **a magyar igék egy olyan osztályozását** építem fel amely a lexikai-szemantikai reprezentációik összetevőin és azok morfoszintaktikai realizációján alapszik.

Harmadszor, a második cél megvalósítása során elért osztályozásból kiindulva, bemutatom **az igék többszörös argumentumrealizációjának főbb csoportjait** a magyar nyelvben és ismertetem a kezelésükre létrehozott **lexikai-konstrukciós elemzés koncepcióját**, amelyet úgy alakítottam ki, hogy a rivális lexikai és konstrukciós megközelítések hiányosságait kiküszöböljem, előnyös tulajdonságaikat pedig maximálisan kihasználjam.

Negyedszer, a szintaktikai alternációk lexikai-konstrukciós megközelítésének **magyar-
rázó erejét** az alternálódó igeosztályok harmadik célkitűzés kapcsán felállított típusainak **részletes vizsgálatával** fogom demonstrálni.

Ötödször, a lexikai-konstrukciós elemzések megbízhatóságát alátámasztandó, az elvégzett tárgy tudományos kutatást **metaelméleti szempontból** is értékelem, Kertész és

Rákosi (2012, 2014) plauzibilis érvelés fogalmára támaszkodva és speciális figyelmet fordítva az adatok és az elmélet viszonyára.

Szokatlanul tűnhet, hogy módszertani és metodológiai kérdések a célkitűzések felsorolásának végére maradnak. Ez azonban szándékos választás következménye, amelyet két okból is kénytelen voltam megtenni. Egyrészt, az a szilárd meggyőződés motivált, hogy módszertani vitákat igazából kiterjedt tárgytudományos vizsgálódásokra alapozva érdemes folytatni. Másrészt, mivel az elemzéseimet egy konkrét, nevezetesen a Kertész és Rákosi-féle (2012, 2014) metaelmélettel szeretném ütköztetni, először be kell mutatnom azt, aminek metaelméleti értékelésére vállalkozom. Ráadásul az adatforrások kérdésköre, ami időnként az intuíció és a korpuszok félrevezető kettősségére korlátozódik, szintén jobban megtárgyalható egy metaelmélet szélesebb kontextusában. Sőt, az adatok tállalásának egy speciális tulajdonsága, azaz a kritikus példák ismétlődő használata is akkor válik könnyen igazolhatóvá, ha valaki megismerkedik a Kertész és Rákosi-féle (2014: 32) plauzibilis érvelési folyamattal, amely ciklikus természetű: a kutató visszatér az adott problémákhoz újból és újból, és újraértékeli a korábbi döntéseit.

2. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása

2.1. Argumentumok a szintaxisban és a lexikonban

A hatalmas szakirodalom releváns részeinek kritikai áttekintése során (l. a disszertáció 2. fejezetét) először az argumentumok és az adjunktumok szétválasztására alkalmazott szintaktikai tesztekkel vettem részletesen szemügyre. Az összességében körülbelül húsz teszt (pontos számot nem lehet megadni, mert bizonyos tesztek egyes szerzőknél egy név alatt szerepelnek, másoknál külön állóan) nem nyújt egyértelmű eredményeket, valamint „köztes” típusra vonatkozó javaslatok is felmerültek (levezetett argumentumok – Needham–Toivonen 2011, tematikus adjunktumok – Rákosi 2014).

Másodszor azzal a kérdéssel foglalkoztam, hogy javul-e a megkülönböztetés eredményessége, ha olyan tesztekkel használunk, amelyek a szintaktikailag opcionális argumentumokat detektálná. Komlósy (2015) ilyen jellegű vonzatpróbái azonban nem tarthatók sikeresnek a rájuk vonatkozó kritika fényében.

Ezek után rátérve az argumentumság szemantikai kritériumainak (vö. Gábor és mtsai 2008, Hole 2015, Hwang 2012, Koenig és mtsai 2003, Schütze–Gibson 1999) értékelésére, a szakirodalom egyes szerzőivel (Ackema 2015, Apresjan 2014) egyezően arra az álláspontra jutottam, hogy szemantikai értelemben is beszélhetünk argumentumokról. Továbbá, a szemantikai argumentumok az igei jelentésekhez nem mint egészekhez kapcsolódnak, hanem azokhoz a predikátumokhoz, amelyekre ezek a jelentések felbonthatók (vö. Apresjan 2014, Bibok 2017, Komlósy 2015).

Az igék által jelölt események résztvevőinek szerepeit taglalva, először – a Bierwisch 2006-ban, Levin 2014-ben, Levin – Rappaport Hovav 2005-ben és Progovac 2015-ben található okfejtések alapján – elutasítottam az ún. szemantikaszerep-lista megközelítést, amely szemantikai szerepek függetlenül meghatározott halmazait rendeli az egyes igékhez, valamint a szemantikai szerepek szintaktikai realizációjának általánosításaként megfogalmazott prominenciamegőrző tematikus hierarchiákat és az ekvivalensosztály-megőrző Egységes Tematikusszerep-hozzárendelési Hipotézist. Ezután a mellett érveltem, hogy a szemantikai szerepek levezethetők az igék dekompozíciós lexikai-szemantikai reprezentációiból (vö. Bierwisch 2006, Levin and Rappaport Hovav 2005), azaz definiálhatók az olyan elemi predikátumok, mint pl. a CSELEKSZIK, HASZNÁL, OKOZ, MOZOG, VAN, argumentumpozícióinak terminusaiban.

Következésképpen, nemcsak a szemantikai argumentumok, hanem az általuk játszott szemantikai szerepek és rangsoruk is megállapítható a megfelelő lexikai-szemantikai reprezentációk alapján. Ennélfogva mind a szemantikai argumentumok, mind a szemantikai szerepek epifenomenális jellegűek ahhoz hasonlóan, ahogy Kenesei (2016) és Siptár (2015) megmutatta a szófaj, ill. a fonéma alapvetőnek tekintett fogalmával kapcsolatban. Álljon itt egyetlen példaként a *vág* ige, amelynek jelentését az alábbi módon írhatjuk fel (vö. Bibok 2008: 63, Bibok 2017: 34–35):

- (1) a. 'úgy cselekedve, hogy használja Z-t, X azt okozza, hogy Y nem egészsé válik';
 b. [[[x CSELEKSZIK] : [x HASZNÁL z]] OKOZ [[VÁLIK [y nem EGÉSZ]]].

A *vág* jelentésének (1a)-beli analitikus parafrázisát (1b)-ként fordíthatjuk le a szemantikai metanyelvre, amelynek predikátumai az elemi szemantikai komponenseket kódolják. Az, hogy a metanyelvi kifejezés igei kategóriájú legyen, mint amilyen maga a *vág*, az ún. lambda-absztrakció révén érhető el, amikor a változókat lambda-operátorokkal kötjük le. Ezzel egyúttal megtörténik a szemantikai szerepek formális megadása is. L. a (2)-t:

- (2) $(\lambda z)\lambda y\lambda x$ [[[x CSELEKSZIK] : [x HASZNÁL z]] OKOZ [[VÁLIK [y nem EGÉSZ]]],
 ahol a z változó zárójelbe tétele a szintaktikai opcionalitást jelzi.

A *vág*-tól eltérően, amelynek a lexikai-szemantikai reprezentációja rendelkezik egy változóval az eszköz tematikus szerepű összetevő számára, mégpedig a HASZNÁL predikátum második argumentumaként, az *olvas* igéé, például, nem, merthogy az olvasás eseménye nem vonja maga után egy eszköz használatát. Ugyanakkor egyáltalán nem kizárt, hogy az *olvas*-t tartalmazó mondatban megjelenjen a 'használ' jelentés és egy eszköz megnevezése, csak nem az ige jelentéséből következően. Vö.: a (3)-ban az eszközhatározó esetű összetevőt nem argumentumnak, hanem adjunktumnak kell tekinteni.

- (3) Péter egy nagyítóval olvassa az újságot.

Miután kifejtettem a szemantikai argumentumoknak és – ehhez kapcsolódóan – a szemantikai szerepeknek a lexikai-szemantikai reprezentációból történő meghatározásának lehetőségét, külön teret szenteltem annak a kérdésnek, hogy a szintaktikai argumentumok tényleg a lexikonbeli szemantikai argumentumok projekciói vagy csak a szintaxisban vannak bevezetve oly módon, hogy megfelelő szintaktikai fejek, amelyekhez specifikus szemantikai interpretációk társulnak, engedélyezik azokat (l. pl. Cuervo–Roberge 2012). A következő megállapításokkal támasztottam alá, hogy a lexikai egységek nem képzelhetők el a szintaxisba projektálódó argumentumszerkezet nélkül. Először, ahhoz, hogy akárcsak igeitöveket be tudjunk helyettesíteni egy szintaktikai szerkezetbe, logikailag szükséges legalább az, amit Alberti (2013: 12) is feltételez: egy „minimális jelentéstartalmú (tranzitív vagy intranszitív) vonzatszerkezet-változat felvétele”. Másodszor, az argumentumok szintaktikai eredetét valló javaslatoknak számot kellene tudni adni arról, hogy egy és ugyanazon ige, mint például az *úszik*, összefér mind a patiens, mind az ágensi szereppel (A *labda*/gyerek *úszik*). Harmadszor, szintén megoldásra vár az argumentumokat a szintaktikai összetevők révén bevezető keretben az olyan igék, mint a *pattog* és az *inog* direkcionálissal való összekapcsolhatóságának különbsége, azaz az a kérdés, hogy miért lehet az előbbi behelyettesíteni, míg az utóbbit pedig nem, egy direkcionálist tartalmazó szintaktikai struktúrába (A *labda* a *fal* mellé *pattog* vs. *A *szék* a *fal* mellé *inog*).

Tehát kitartva a szemantikai argumentumok (és szerepek) projekcionista felfogása mellett, az argumentumszerkezet morfoszintaktikai realizációjának problematikus és nem tipikus eseteit volt szükséges még számba vennem a 2. fejezet fennmaradó részében:

- (a) a szemantikai argumentumok (szerepek) rangsorolási nehézségeit például a pszichológiai (*like* vs. *please*) és birtoklási (*own* vs. *belong (to)*) igék esetében,
- (b) a szintaktikai argumentumok nyelvspecifikus morfológiai tulajdonságait (például a német *helfen* és *bedürfen* igék direkt tárgya részeshatározó és birtokos esetben, a *fragen* ige indirekt tárgya pedig tárgyesetben áll,
- (c) az igemódosító megjelenését a magyar mondat (ragozott) igét közvetlenül megelőző szintaktikai pozíciójában,
- (d) a szintaktikai és szemantikai argumentumok maximális számának különbségét (és ehhez kapcsolódóan a szemantikai argumentumok és a szintaktikailag megvalósult argumentumok számbeli különbségét), valamint
- (e) a szemantikai és szintaktikai argumentumok közötti (kiinduló) megfelelés megváltozását.

Az értekezésben az utóbbi három problémakör kapott kiemelt figyelmet. A (c) tárgyalása során tisztáztam a következőket:

- az ige és az igemódosító fonológiailag komplex jellege nem mindig hoz létre szemantikailag komplex predikátumot (vö. Kiefer 2003: 185–186),
- nem minden, az igemódosítói pozícióban megjelenő összetevő tekinthető az ige vonzatának (az igekötők nem vonzatai az igének, vö. Kiefer 2003: 182, 2007: 234), valamint
- az általános vélekedéssel szemben, igemódosítóként előforduló (bizonyos, egyes számú) pusztá főneveknek is tulajdonítható egyfajta referencialitás (vö. Kenesei 2000: 12), amelyet Maleczki (2008) alapján nem specifikus, kumulatív referenciának nevezhetünk.

A (d) kapcsán rámutattam, hogy egy ige szemantikai argumentumainak a száma legalább két okból kifolyólag különbözhet a szintaktikai argumentumainak a számától. Egyfelől, a reprezentáció lexikai-szemantikai és szintaktikai szintjei megfelelő autonómiával rendelkeznek a kétféle reprezentációban előforduló argumentumokat illetően. Másfelől, a szemantikai argumentumok morfoszintaktikai realizációja maga okozhat változást a szintaktikai argumentumok számában.

Az (e)-ben említett probléma pedig azért érdemelt külön figyelmet, mert az ige szemantikai és szintaktikai argumentumai közötti megfelelés megváltozása – magának az igének a morfológiai és szóképzési módosulása nélkül – éppen az a jelenség, amely az értekezés következő fejezeteinek tárgya, nevezetesen a (szűk értelemben vett) szintaktikai alternáció, másképpen: a többszörös argumentumrealizáció.

2.2. A magyar igék osztályai a lexikai-szemantikai reprezentáció komponensei és azok morfoszintaktikai megvalósítása alapján

Értekezésem 3. fejezetében bemutattam a magyar igék egy új osztályozását, amely nemcsak szintaktikai szempontból részletesebb, mint a korábbiak, hanem szemantikai alapokkal is rendelkezik. Az igeosztályok felállításának kiindulópontjául a lexikai-szemantikai reprezentáció összetevőinek száma és logikai típusa szolgált. Következő kritériumként az igék alkategorizációs keretét, azaz a vonzatok morfoszintaktikai jellemzőit vettem figyelembe. Ezek a keretek a szintaktikai argumentumokat, beleértve az alanyt, valamint a predikatív, határozói és (tag)mondat kategóriájú vonzatokat foglalhatják magukba. Egyes esetekben a szemantikai szerepbeli különbségekkel is számoltam az osztályok felállításakor (azon túl, hogy minden osztályban jellemeztem a vonzatokat szemantikai szerepek szerint is). Tehát a magyar igék javasolt osztályozása szisztematikusan tekintetbe vette mind a szemantikai, mind a morfoszintaktikai tényezőket, és következésképpen jelentősen meghaladta a korábbi szakirodalom fragmentáris adatgyűjteményeit és azok értékeléseit, értelmezéseit.

A klasszifikáció középpontjában az egy-, két- és háromargumentumú igék állnak. Ugyanakkor többször utalok az igék alap-argumentumszerkezetének egy vagy néhány argumentummal való kibővíthetőségére. Fontos hangsúlyozni, hogy az egyes igék vonatkozásában magamnak kellett a vonzatkereteket összeállítani, mert a magyar grammatikák nem adják meg az igék teljes vonzatlistáját, hanem csak egy-egy konkrét, főként nominális vonzatformára hoznak fel példákat. Továbbá, mivel nem rendelkezünk az igék dekompozíciós jelentés-ábrázolásainak készletével, amelyből levezethetők lennének a szemantikai szerepek, a szemantikaiszerep-lista feltételezésén alapuló megközelítésekből ismert szerepekkel kellett nekem is operálnom, ami kétségtelenül nehézségekkel teli vállalkozásnak bizonyult.

Az igeosztályok bemutatott teljes rendszere öt szemantikai csoportra tagolódik, nevezetesen a már említett központi egy-, két- és háromargumentumú igékre, valamint a periférikus igékre: a nullaargumentumúakra és azokra, amelyek magasabb rendű predikátumok argumentumaiként foghatók fel. Az öt szemantikai csoport igéi tizennégy szintaktikai osztályba sorolhatók az alábbiak szerint:

- (a) a nullaargumentumú igék szintaktikailag alany nélküli igékként (1.) jelennek meg,
- (b) az egyargumentumú igék intranszitiv igékként (2.) realizálódnak, valamint olyan igékként, amelyek predikatív (3.) vagy mondat kategóriájú (4.) vonzattal állnak,
- (c) a kétargumentumú igék tranzitiv igékként (5.) fordulnak elő, valamint olyan igékként, amelyeknek obliquusi (6.), predikatív (7.) vagy mondat kategóriájú (8.) vonzatai vannak,
- (d) a háromargumentumú igék szintaktikailag olyan igék lehetnek, amelyek öt különböző komplex vonzatszerkezet egyikével vagy másikával (9.–13.) rendelkeznek, és végül
- (e) a szemantikailag magasabb rendű predikátumok argumentumaiként kezelt igék szintaktikailag olyan igék, amelyek határozói vonzatúak (14.).

A (b)–(d)-beli szintaktikai osztályok a vonzatok szemantikai szerepe vagy morfológiai megvalósulása szerint 47 alosztályra tagolhatók, amelyeken belül további szemantikai szerepbeli különbségek is lehetségesek. Az összes, azaz az (a) és az (e) figyelembevételével a 49 (morfo)szintaktikai osztályhoz tipikus példák tartoznak, vagyis a például szolgáló kifejezéseket az ún. alapjelentésükben és a szokásos módon kell értelmezni (pl. a mozgásigét 'mozgásmód' jelentésben és egyargumentumú igeként). Ugyanakkor az adott osztályhoz fűzött megjegyzések kiegészítő információkat nyújtanak, amelyek módosítják vagy egyenesen megkérdőjelezik a standard nézeteket. A szemantikai argumentumok morfoszintaktikai eszközökkel való kifejezésének egy-egy módján kívül, amelyek megfogalmazásánál arra törekedtem, hogy elkerüljem a konkrét grammatikaelméletek sajátos terminológiáját, olyan igék is helyet kaptak az osztályozásban, amelyek különböző vonzatszerkezeteket vehetnek magukhoz. Ezek között kitüntetett szereppel bírnak a többszörös argumentumszerkezetű, azaz a szintaktikailag alternálódó igék, amelyeket a további fejezetekben vizsgáltam meg és elemeztem részletesen.

2.3. A szintaktikai alternáció az adatok és az elméleti megközelítések tükrében

Az értekezés 4. fejezetében a klasszifikáció azon osztályaira összpontosítottam a figyelmemet, amelyek szintaktikailag alternálódhatnak, és három csoportba rendezve mutattam be azokat. Az elsőbe tartoznak a mozgásmódot és a hangkibocsátást jelentő igék, amelyek alternációja a hagyományos értelmezés szerint eggyel megnöveli a szintaktikai argumentumok számát. A második csoportot, ahol nem változik az argumentumok száma, a térbeli elhelyezkedés és a lokatív alternáció igéi képviselik. A harmadik csoportba az argumentumok számát csökkentő alternációkat sorolhatjuk, mint például az eszköz–alany váltakozást az eseményt és a tulajdonságot denotáló altípusokkal. Mindegyik alternáció esetén külön figyelmet szenteltem azon „kivételes” igéknek, amelyek az adott váltakozás egyik vagy másik szerkezeti variánsában megjelenhetnek, de mégsem jellemző rájuk az alternáció maga.

A 4. fejezet fennmaradó részében a szintaktikai váltakozás rivális elméleteit tárgyaltam általános megközelítésben. Ezek mind túlmutatnak a hagyományos lexikográfiai jelentés-, ill. szerkezetfelsoroláson. A lexikai keretben lexikai szabályokat vagy műveleteket feltételeznek – a szűk szemantikai osztályokkal együtt –, hogy kapcsolatba hozzák egymással azt a két argumentumszerkezeti variánst, amelyek az alternáció során jönnek létre (vö. Levin – Rappaport Hovav 1995, Pinker 1989, Rappaport Hovav – Levin 1998). A különböző konstrukcionista megközelítésekben, pl. a generatív lexikon elméletében (Pustejovsky 1995), a konstrukciós grammatikában (Goldberg 1995) és a neo-konstrukcionizmusban (Cuervo and Roberge 2012), az a közös vonás, hogy egy ige akkor tud belépni egy konstrukcióba, ha a jelentése megfelelő a konstrukció jelentése számára. Mindamelllett, hogy ezen elképzelések jelentős előrehaladásként értékelhetők a szintaktikai alternáció kezelésében, saját koncepciómat arra a felismerésemre építettem, hogy a konstrukciós és a lexikai tényezőknek is szerepet kell kapniuk a magyarázatban. Ennek megfelelően a lexikai-konstrukciós koncepció nem korlátozza az igék konstrukciókba kerülésének feltételeit a lexikai-szemantikai reprezentáció egyetlen összetevőjére, nevezetesen a résztvevői szerepekre, és a szűk szemantikai osztályba tartozásra. Ezzel szemben az ige olyan általános jelentésreprezentációját kell megadni, amely szemantikailag elégséges alapot nyújt a szintaktikai alternációban megjelenő konstrukcionális jelentések számára. Másként megfogalmazva: az igék nem annyira specifikusak a lexikonban, mint a konstrukciókban előálló jelentések, hanem olyan **fakultatív komponenseket magában foglaló alulspecifikált jelentésábrázolással** rendelkeznek, amelyek csak az egyik vagy másik konstrukcionális jelentés esetén relevánsak. Ráadásul, a lexikai jelentésreprezentációnak elválaszthatatlan részeként tekintem a világtudás ábrázolását, és az így kibővített jelentésleírás különböző részei között bizonyos munkamegosztás alakul ki. Levin és Rappaport Hovav (1995: 20–30) felfogásától eltérően én a szójelentés logikailag vagy metafizikailag szükséges összetevői és a prototipikus/sztereotipikus világtudás közötti megkülönböztetést javaslom, kiemelve, hogy az utóbbinak szintén lehet grammatikai szerepe. A relevanciaelméleti logikai és enciklopédikus információtipusok közötti distinkcióval (Sperber–Wilson 1995: 86–93) szemben pedig azt az álláspontot képviselem, hogy a jelentésreprezentációk dekompozíciós és nem holisztikus jellegűek.

2.4. A szintaktikai alternáció lexikai-konstrukciós elemzése és magyarázata

Az 5. fejezetben a lexikai-konstrukciós megközelítés keretében tüzetes vizsgálatnak vettem alá az előző fejezetben szóba került alternációkat, azokból a problémákból kiindulva, amelyek megoldatlanul maradtak a lexikai és a konstrukciós elemzések során. Először azzal a kérdéssel foglalkoztam, hogy hogyan jönnek létre **a haladó mozgást jelölő, azaz direkcionális igék** olyan, különböző szemantikai osztályokba tartozó igékből, mint a mozgásmód, a hangkibocsátás, a térbeli elhelyezkedés és a vágás igéi. A lexikai-konstrukciós elméletnek a négy igeosztályra való alkalmazása nemcsak az egyes igék jelentésének és alternációjának elemzését tette lehetővé, hanem a következő általánosítások megfogalmazását eredményezte:

- (a) Az alulspecifikált jelentésreprezentációk, amelyek a direkcionális argumentumot egy lokatív argumentumból eredeztetik, képesek előre jelezni az alternáció következtében keletkező konstrukcionális jelentéseket.
- (b) Az alternációk hiánya megmagyarázható a specifikus jelentések révén, amelyekkel az igék az idioszinkratikus lexikalizáció miatt rendelkeznek.
- (c) A korábban külön kezelt négy igeosztály argumentumszerkezeti változása egyetlen jelentéssémával megragadható, amely tartalmazza az igeosztályok releváns közös tulajdonságait. Vö.:

- (4) a. 'X meghatározott módon mozog úgy, hogy X helye, amely egy konkrét iránnyal rendelkező ösvényhez tartozik vagy amely egy ilyen ösvény végpontja, α viszonyban áll az R vonatkoztatási tárgy helyével';
- b. $[[x \text{ MOZOG}_m] : [\text{DIR/FIN } [x \text{ LOC}] \alpha r \text{ LOC}]]$,
ahol $m = a$ specifikus mozgásmód.

A direkcionális mozgásigék létrejöttének vizsgálata után, másodszor, **a magyar és az orosz lokatív alternáció** lexikai-konstrukciós elemzését végeztem el. Mind a magyarra, mind az oroszra érvényesek a következő megállapítások. A lokatív alternáció csak azokra az igékre jellemző, amelyek jelentésreprezentációja olyan módon **alulspecifikált**, mint a *ken* és a *mazat* 'ken' igéké. L. az (5)-öt:

- (5) a. 'cselekedve_m, X azt okozza, hogy Y anyag Z felületre mozog,
és
cselekedve_m, X azt okozza, hogy Z felület be van fedve_n Y anyaggal';
- b. $[[x \text{ CSELEKSZIK}_m] \text{ OKOZ } [[y \text{ MOZOG}] : [\text{FIN } [y \text{ LOC}] \text{ RA/RE } z]]]$
&
 $[[x \text{ CSELEKSZIK}_m] \text{ OKOZ } [z \text{ BE_VAN_FEDVE_VAL/VEL}_n y]]$,
ahol 1. $m =$ egy tárgy simító mozgása és $n =$ részben vagy egészen, valamint
2. $y =$ anyag és $z =$ felület.

Az adott igék konstrukcionális jelentései az (5) két lehetséges, egymással váltakozó interpretációjának felelnek meg. Amikor az anyag van középpontban (azaz profilálva), a konstrukcionális jelentés az (5)-nek az *és*, ill. „&” kötőszó előtti részével egyenlő. Ellenkező esetben, amikor a felület kerül előtérbe, a konstrukcionális jelentés az (5)-nek az *és*, ill. „&” kötőszó utáni fragmentuma lesz.

Azok az igék pedig, amelyeknek nincs az (5) típusú alulspecifikált reprezentációja, például *önt*, *löttyent* és *fed*, valamint *sypat* 'szemcsés anyagot) önt', *lit* 'folyékony anyagot) önt' és *venčat* 'koronáz', nem fordulhatnak elő olyan szintaktikai szerkezetekben, ahol a lokatív és a VAL/VEL variáns alternálódik. Következésképpen, azok az igék, amelyek nem vesznek részt a lokatív alternációban, **nem tekintendők kivételeknek**. Ugyanis maguk a jelentések határozzák meg – a szűk szemantikai osztályokhoz hasonlóan, amelyeket mind a lexikai, mind a konstrukciós megközelítésben alkalmaztak, csak sokkal pontosabban –, hogy az igék megjelenhetnek-e az adott alternációban.

Azt a kijelentést, hogy a nem alternálódó igék jelentésreprezentációja specifikusabb, mint az alternálódó igéké, további két esettanulmánnyal is igazoltam. Az első annak adta formális magyarázatát, amikor egy igekötős ige alternációs variánst biztosíthat a nem alternálódó alapige számára. Míg, például, az *önt* nem engedi meg a VAL/VEL variánst, az mégis megjelenhet, ha az *önt*-höz hozzákapcsoljuk a *tele-* igekötőt. Ugyanakkor a *teleönt* nem jelölhet helyváltoztatást. A második esettanulmány azt mutatta meg, hogy a *fed* ige jelentésábrázolásának – szemben a lexikai szabályokon alapuló megközelítés feltételezésével – nem kell tartalmaznia arra vonatkozó utalást, hogy az állapotváltozás bizonyos anyagnak egy felszínre való eljuttatása által megy végbe.

Végül az 5. fejezet harmadik részében az **eszköz–alany váltakozásnak** a korábbi szakirodalom által el nem különített két fajtáját vettem górcső alá a lexikai-konstrukciós keretben. Az **eseményt** denotáló altípussal kapcsolatban a (6)-beli lexikai-szemantikai reprezentációt javasoltam:

- (6) $[(\gamma)[[x \text{ CSELEKSZIK}] : [x \text{ HASZNÁL}] z_{\beta} (\gamma)] \text{ OKOZ}_{\alpha} [\text{VÁLIK}$
 $[y \text{ ÁLLAPOTBAN_VAN}_s]]]$,
 ahol $s = a$ specifikus állapot.

Vegyük észre, hogy a (6)-beli formula szintén egy **alulspecifikált** reprezentáció, mert kerek zárójelek közötti opcionális részt és változókat (α , β és γ) foglal magában. A kérdéses alternáció előfordulását és hiányát pedig a (6)-hoz kapcsolt feltételek biztosítják:

- (7) a. Ha $\text{OKOZ}_{\alpha} = [e_1 \text{ OKOZ } e_2]$, akkor $z_{\beta} =$ közvetítő eszköz.
 b. Ha $\text{OKOZ}_{\alpha} =$ okozás mint segítség (Koenig és mtsai 2008: 214), akkor $z_{\beta} =$ elősegítő/könnyítő eszköz.
 c. Ha $z_{\beta} =$ közvetítő eszköz, akkor $\gamma \in \{+, -\}$.
 d. Ha $z_{\beta} =$ elősegítő/könnyítő eszköz, akkor $\gamma = +$.

A (7a) és (7b) feltétel a közvetítő eszközöket a standard OKOZ-hoz rendeli, az elősegítő/könnyítő eszközöket pedig a segítő okozáshoz. Mindazonáltal az okozás mindkét típusa azon az okozási elképzelésen nyugszik, hogy valaki cselekszik és használ valamit. A (6) terminusaiban kifejezve: az okozó esemény a CSELEKSZIK és a HASZNÁL predikátumból áll, amelyek első argumentuma tekinthető az ágensi szerep megvalósítójának, míg a HASZNÁL második argumentuma lesz az eszközszerep hordozója. A (7c) feltétel megfogalmazza az eszköz–alany alternáció lehetőségét. Az az ige, amelynek a **jelentése** megfelel ennek a követelménynek, váltakozhat: **az eszközszerepű argumentum** szintaktikailag nemcsak mint obliquusi vonzat fejeződhet ki, hanem mint alany is. Az alternációt megakadályozó megszorítás a (7d)-ben található: mivel az opcionális fragmentum jelenléte kötelező, a váltakozás nem jöhet létre.

Következésképpen, az eszköz–alany alternáció általam nyújtott magyarázata több vonatkozásban is meghaladja az előző elemzéseket. Először, az okozás **pragmatikai** orientáltaságú gyengébb fogalmát (Koenig és mtsai 2008: 214) megkülönböztetve a hagyományos OKOZ komponenstől, szilárdabb kritérium alapján történhet annak meghatározása, hogy mely igeek vesznek részt a váltakozásban és melyek nem. Másodszor, a tárgyalt szintaktikai alternáció – hasonlóan a többi megvizsgált váltakozáshoz – nem lexikai vagy konstrukciós, hanem **lexikai és konstrukciós** jelenségnek tekintendő. Az ige mindkét konstrukcióban való használata kezelhető egyetlen alulspecifikált reprezentációval. Ekkor pedig már azzal a nehezen megfejthető problémával sem kell foglalkozni – Dudchuk (2007)-tel ellentétben –, hogy a különböző szerkezetekben előálló jelentések megléte esetén melyiket vezethetjük le melyikből.

Az eszköz–alany alternáció **tulajdonságot** denotáló altípusának kezelésére tett javaslatom lényege, hogy a *vág* igének az (1)-ben adott reprezentációját alulspecifikált ábrázolássá kell alakítani a (8) alatti módon:

- (8) a. '(úgy cselekedve, hogy használja) Z(-t, X) azt okozza, hogy Y nem egészzé válik';
 b. $[(\gamma)[[x \text{ CSELEKSZIK}] : [x \text{ HASZNÁL}] z (\gamma)] \text{ OKOZ } [[\text{VÁLIK}$
 $[y \text{ nem EGÉSZ}]]]$

A lexikai-konstrukciós koncepciónak megfelelően, a (8) lehetővé teszi, hogy az ige kétféle módon realizálódjon szintaktikailag, sőt még a két konstrukcionális jelentés közötti kapcsolatot is világosan mutatja. Ugyanakkor az eseményt denotáló, eszköz alanyú igeiktől eltérően a *vág* ige – eszköz szerepű alany társaságában – olyan általános modális jelentéssel rendelkezik, amely a tulajdonságok szemantikai típusába tartozik. Ezért a (8)-at ki kell egészíteni a (9)-cel:

(9) 'van egy olyan tulajdonság, hogy egy (valaki által használt) eszköz V-zhet (valamit)'.

2.5. A szintaktikai alternáció lexikai-konstruktív koncepciója metaelméleti nézőpontból

A 6. fejezetben az előző fejezetekben elvégzett vizsgálatok metaelméleti reflexiójára vállalkoztam. Először az adatok és az elmélet viszonyát boncolgattam, amelynek kapcsán három kérdéskört érintettem.

1. Az intuíció és a korpuszok mint adatforrások látszólagos kettőségét kritizálva, arra hívtam fel a figyelmet, hogy a korpuszhasználat sajátos kihívásai miatt a kutatás, főleg a jelentéskutatás során, ahol mindig nagyszámú interpretációs lehetőséggel kell számolni, elkerülhetetlen a magunk vagy mások intuíciójához való fordulás. Ez igaz a korpuszból vett példák értékelése, értelmezése és felhasználása esetén is, sőt még inkább ez a helyzet, ha a korpusz „hiányosságaira” derül fény.

2. Az elemzésekben használt példáim némelyike vagy azok lehetséges értelmezése furcsának hathatott, pedig egy pragmatikai orientált elméletnek – gondoljunk a fentebb említett, világtudásból származó enciklopédikus információkra vagy az okozás pragmatikai, gyengébb válfajára – azokkal az esetekkel is foglalkoznia kell, amelyek különös vagy újszerű körülmények között fordulnak elő (vö. Kolaiti–Wilson 2014). Ráadásul, az egyes nyelvi kifejezések elfogadhatóságának megítélése, beleértve a szintaktikai alternációékat, bizonytalanságot mutathat (vö. Ladányi 2008). Ugyanakkor nem válik kétséggé a szintaktikai minta általános lehetősége vagy lehetetlensége. A probléma megoldásaként a típus–példány megkülönböztetés metanyelvészeti alkalmazását javasoltam. Az elméletalkotás szintjén a kutatónak kritikusán értékelni kell, hogy hogyan tud a saját és a mások elmélete megbirkózni az adatokkal, amelyekre összességükben típusként tekinthetünk. Az adatelemzés szintjén a kutató az adatokkal mint külön álló példányokkal foglalkozik – még akkor is, ha egy elmélet keretében végzi a kutatást. Következésképpen, az adatoknak mint egy-egy példánynak a hiánya vagy téves megítélése és elemzése nem dönt romba egy elméletet.

3. Ha az elmélet és az adatok viszonyát kölcsönösnek képzeljük el, akkor ezáltal adekvátabb döntéseket hozhatunk az adatok megválasztását és az elméletalkotást illetően. Nemcsak az elmélet függ az adattípustól, hanem az a kérdés is elméletfüggő, hogy mi számít adatnak. A kölcsönösségen túlmenően az elmélet és az adatok kapcsolata ciklikusnak tételezhető és az aktuális érvelési folyamat határozza meg, hogy mit tekintünk adatnak (Kertész–Rákosi 2014).

Második lépésben a szintaktikai alternáció lexikai, konstruktív és lexikai-konstruktív magyarázatainak plauzibilitását vizsgáltam a Kertész–Rákosi-féle (2012, 2014) plauzibilis érvelés fogalmára támaszkodva. Plauzibilis megoldásnak tűnt mind a lexikai, mind a konstruktív eljárásokat bevonni a rivális elméletek közül a kutatás kontextusába mint olyanokat, amelyek kiegészíthetik egymást. Ennek következményeként a lexikai-konstruktív koncepcióban olyan figyelemre méltó újítást alkalmazhattam, amely szerint az igék a lexikonban fakultatív komponensekkel alulspecifikált módon vannak reprezentálva, amely komponensek csak az egyik vagy másik konstrukcionális jelentés számára lesznek relevánsak. Ugyanakkor a lexikai-konstruktív elmélet nem egyszerűen két különböző metodológia egyesítését jelentette egy tágabb kontextusban, hanem megoldást kínált a grammatikai eszközökkel és a lexikai jellemzőkkel kapcsolatos inkonzisztenciákra és nyitott kérdésekre is. A szintaktikai alternációkra vonatkozóan **plauzibilis hipotézisnek bizonyult**, hogy az igék akkor tudnak ezekben szerepelni, ha van olyan általános jelentésük, amely kompatibilis az alternációkban megjelenő specifikus jelentésekkel. Ha egy ige nem rendelkezik olyan lexikai-szemantikai ábrázolással, amely különböző interpretációkat eredményezne, akkor **implauzibilis**, hogy az adott ige szintaktikailag alternálódhatna.

Mindezt a magyar lokatív alternációnak a plauzibilis érvelés keretében való elemzésén keresztül demonstráltam. Így explicit módon meg tudtam mutatni, hogy mely adatok számítnak evidenciának a lexikai-konstruktív koncepció számára és mely adatok tekinthetők evidenciának a riválisaival szemben (a gyenge, relatív és erős evidenciáról l.: Kertész–Rákosi 2012, 2014). A *löttyent* ige VAL/VEL variánsának nem létezéséről tett plauzibilis állítás **gyenge evidencia** egy szűk szemantikai osztály, nevezetesen a *fröcsköl*-osztály, létezéséről szóló hipotézissel szemben és, természetesen, **gyenge evidencia** ennek a hipotézisnek a riválisa számára, amely az adott szűk szemantikai osztály nem létezését feltételezi. Egy olyan plauzibilis kijelentés pedig, mint az utóbbi, **erős evidencia** a *fröcsköl*-osztály létezésének feltételezésével szemben, és egyúttal **relatív evidencia** azzal a hipotézissel szemben, hogy a releváns igei szűk szemantikai osztályokba sorolhatók. Ugyanis a premisszákból és a kérdéses hipotézis tagadásából fakadó következtetések magasabb plauzibilitási értéket biztosítanak, mint maga a kiinduló hipotézis. Konkrétan: a szűk szemantikai osztályok nélkül működő lexikai-konstruktív magyarázat pontosabb előrejelzést ad a magyar igei azon halmazáról, amelyek részt vesz a lokatív alternációban, miközben az idioszinkratikus lexikai egységeket sem kell mint kivételeket számon tartani. Mindazonáltal a *löttyent* ige VAL/VEL variánsának nem létezéséről megfogalmazott állítás nem zárja ki, hogy a lexikai-konstruktív elmélet riválisai kivételek segítségével adjanak magyarázatot, azaz a szűk szemantikai osztályokba való besorolást fennmaradó kivételekkel együtt alkalmazzák. Egy ilyen feltételezés azonban plauzibilitási szempontból nyilvánvalóan alulmarad a lexikai-konstruktív megközelítéssel szemben.

A lexikai-szemantikai reprezentációk alulspecifikáltságát támogató evidenciákról szólva, a fentiekben túlmenően a lokatív alternáció elő nem fordulásának „kettős” jellege bizonyult döntőnek. A két alternációs variáns bármelyikének hiánya (vö. *önt* vs. *fed*) azt jelzi, hogy a konstruktív jelentések mögötti mindkét szituáció lehetősége szükséges az ige szintaktikai alternációja számára. A két szituáció együttesen a jelentésábrázolásnak csak egy alulspecifikált formájával ragadható meg (vö. (5)). Azonban megint csak **relatív evidenciáról** beszélhetünk, mert más eljárásokkal is számot adhatunk a lokatív alternációról, jóllehet ezeknek meg kell engedniük kivételek előfordulását, ami pedig a plauzibilitás alacsonyabb fokát vonja maga után.

A metodológiai reflexiók sorában harmadszor a mellett érveltem, hogy a szintaktikai alternációk lexikai-konstruktív magyarázata a kutatás kontextusának további tágítása esetén változatlanul plauzibilis marad, és hogy természetes módon kiterjeszthető a **lexikai pragmatika** irányába a nélkül, hogy inkonzisztencia lépne fel. Ez a kiterjesztés azt jelentette, hogy a jelentésábrázolások és konstruktívbeli interpretációk jellegére vonatkozó hipotéziseim azokban az esetekben is alkalmazhatók, amikor egyáltalán nem történik változás a szintaktikai argumentumszerkezetben. A lexikai pragmatika általam kidolgozott koncepciója a következőképpen foglalható össze (vö. Bibok 2004, 2010, 2014, 2017):

1. Mint a szójelentések megnyilatkozásokbeli megkonstruálásának kiindulópontja, a lexikai-szemantikai reprezentációk radikálisan és különféleképpen alulspecifikáltak, mert nagyon sok szó nem kódol teljes fogalmat.

2. Az alulspecifikált ábrázolások kétféle információt foglalhatnak magukba, nevezetesen a szemantikai primitívek által kódolt logikailag vagy metafizikailag szükséges komponenseket és az általános – kontextusfüggetlen – pragmatikai tudást tartalmazó enciklopédikus információkat.

3. Az alulspecifikált, jóllehet szemantikailag és pragmatikailag elég gazdag, jelentésábrázolással rendelkező szavak a megfelelő kontextusokban nyerik el teljes jelentésüket jelentős pragmatikai következtetések révén. Az igei alternálódó szintaktikai szerkezetekben felbukkanó konstrukcionális jelentései csak alosztói az ilyen kontextuális interpretációnak.

4. A kontextusok lehetnek közvetlenek vagy kiterjesztettek, vagyis megnyilatkozáson belüliek és kívüliek – ahhoz a megnyilatkozáshoz képest, amelyekben a vizsgált szó található.

5. A megnyilatkozásjelentés három módon konstruálható meg: a lexikai-szemantikai reprezentációk révén, valamint a közvetlen és a kiterjesztett kontextusok által. A megnyilatkozásjelentésnek a három mód egyikével való megkonstruálását a relevancia kognitív elve szabályozza (Sperber–Wilson 1995: 260).

6. A lexikai pragmatika lehetővé teszi egy olyan poliszémiaelmélet kidolgozását, amely kezelni tudja a kontextusokban/konstrukciókban elszaporodó jelentések problémáját (vö. Bibok 2019). A lexikai pragmatika beleilleszkedik a grammatika és a pragmatika interakciójának még tágabb elméletébe (vö. Németh T. – Bibok 2010), amely a szemantikai minimalizmus és a kontextualizmus versengésében (l. pl.: Hall 2017) a kontextualista álláspontot képviseli.

3. Az új tudományos eredmények összefoglalása

Az értekezésben leírt kutatás során megvalósítottam az 1. fejezetben jelzett mind **az öt fő célkitűzésem**et, amivel hazai és nemzetközi szempontból is jelentős, átfogó új eredményeket értem el.

Először, az *argumentum* terminus megbízható fogalmának kidolgozása érdekében, ami a szintaktikai argumentumszerkezet változásainak megalapozott elemzéséhez nélkülözhetetlen, (a) kritikailag értékeltem az argumentumok és az adjunktumok megkülönböztetésének szintaktikai tesztjeit,

(b) az argumentumok szemantikai eredetének elképzelését elmélyítve, kifejtettem a szemantikai argumentumok és szerepeik egy olyan koncepcióját, amelyben azok az igék lexikai-szemantikai reprezentációiból levezethetők,

(c) az ilyen levezetések saját kutatásomból merített példákkal és reprezentációkkal illusztráltam, és végül

(d) tisztáztam az igei szemantikai argumentumok morfoszintaktikai realizációjával kapcsolatosan felmerülő alapvető kérdéseket.

Másodszor, az első cél megvalósításával nyert fogalmakból kiindulva, felépítettem a magyar igeosztályok reprezentatív rendszerét, amely szisztematikusan figyelembe veszi a lexikai-szemantikai reprezentációk szemantikai összetevőit, ide értve a szemantikai szerepeket is, és a morfoszintaktikai megvalósulásukat, valamint amely jelentősen meghaladja a korábbi szakirodalom adatgyűjtésének és adatértelmezésének fragmentális jellegét.

Harmadszor, a második cél elérésével kapott igeosztályokra alapozva, felállítottam az igék többszörös argumentumrealizációjának főbb csoportjait a magyar nyelvben és bevezettem az ezek kezelésére általam létrehozott lexikai-konstrukciós elemzés koncepcióját, amely kiküszöböli a rivális lexikai és konstrukciós megközelítések hiányosságait, miközben teljes mértékben felhasználja azok előnyös tulajdonságait.

Negyedszer, a szintaktikai alternációk lexikai-konstrukciós megközelítésének magyarázó erejét – a lexikai és konstrukciós megközelítésekével szemben – az alternáló igeosztályok harmadik célkitűzés kapcsán felállított típusainak tüzetes vizsgálatával demonstráltam. Ennek során megadtam egy formális szemantikai metanyelv segítségével azokat az alulspecifikált, de enciklopédikusan és pragmatikailag kibővített reprezentációkat, amelyek biztosítják a mozgásmód, a hangadás, a térbeli elhelyezkedés és a vágás igei számára a direkcionális vonzattal való előfordulás lehetőségét, valamint amelyek garantálják a lokatív és az eszköz–

alany alternáció működését. Az alternációkban részt venni nem tudó igék esetében pedig meghatároztam azokat a specifikus jelentésmozzanatokat, amelyek megakadályozzák az argumentumszerkezeti változást.

Ötödször, a tárgytudományos kutatásomra vonatkozó metaelméleti reflexiók sorával bonyolítottam a lexikai-konstrukciós elemzések megbízhatóságát, kezdve az adatforrásoknak, az adatoknak és az elmélet és az adatok viszonyának problematikáját leegyszerűsítő nézetek revideálásával, folytatva a plauzibilis érvelés fogalmának a lexikai-konstrukciós elemzésekre való alkalmazásával, és végül kiterjesztve a lexikai-konstrukciós elképzelést a grammatika és pragmatika interakcióját hangsúlyozó lexikai pragmatika irányába.

A fő célkitűzések megvalósításával párhuzamosan számos új **részeredmény** született, amelyek önmagukban is jelentőséggel bírnak az igei argumentumszerkezettel és a szintaktikai alternációval foglalkozó magyar és nemzetközi nyelvészeti kutatások számára egyaránt. Ezek tételesen megfogalmazva a következők:

1. A terminológiai terén kiemelt figyelmet fordítottam a különböző szerzők és a különböző nyelvű munkák szóhasználatának adekvát megfeleltetésére és egységesítésére. Először, elkülönítettem a szintaktikai összetevők általánosabb és specifikusabb csoportjainak megnevezéseit: *bővítmény*, *vonzat*, *(szintaktikai) argumentum* (a függőségi grammatikában: *valencia*), valamint angol ekvivalenseiket: *dependent*, *complement*, *(syntactic) argument* (vagy *valence*). Másodszor, állandóan szem előtt tartottam a megfogalmazás során, hogy a szemantikai argumentumok szintaktikailag különféle vonzatok, tehát nem csak argumentumok, formájában fejeződhetnek ki.

Ami a kutatás másik fő tárgyát illeti, először a diatézis és a szintaktikai alternáció, majd az utóbbi szűk és tág értelmezésének szétválasztását oldottam meg. Az ige alaki változatlansága (a szintaktikai alternáció szűk értelmezése esetén) azonban nemcsak az alapigei (monomorfémikus) formát jelenti, hanem az ige lehet mindkét szerkezetben képzett és/vagy igekötős (az oroszban prefixált).

2. Mivel a magyar igék szemantikai-szintaktikai osztályokba való átfogó és részletező besorolása hiányzik a korábbi szakirodalomban, az argumentumok számáról és típusáról sok egyedi döntést hoztam. Így olyan klasszifikációt alkottam, amely a rendszerezés kritériumain túlmenően a több száz ige jellemzése tekintetében is, beleértve a szintaktikai alternációra való képességet, hiánypótlónak minősül. Külön kiemelendő a mozgásmód igeinek kétargumentúsága (ágens/téma és hely) melletti érvelés, amely döntő mozzanatnak bizonyult szintaktikai alternációjuk szempontjából.

3. Az igék lexikai-szemantikai reprezentációjának olyan – általam kidolgozott – általános modelljét javasoltam, amely nemcsak a szintaktikai alternációk magyarázatában tekinthető hasznos eszköznek, hanem a lexikai pragmatika tágabb keretében is. A reprezentáció egyedi vonásai a következők:

- (a) a kódolt információtípusok alapvetően két típusba tartoznak: logikailag vagy metafizikailag szükséges komponensek és enciklopédikus (prototipikus) információk,
- (b) az utóbbiak maguk is többfélék: a dekompozícióhoz járuló, a dekompozícióba beépített és a lexikai-szemantikai reprezentáció fő részét képező prototipikus jellemzők, valamint
- (c) a lexikai-szemantikai reprezentáció egészében véve pedig sokszor alulspecifikált, azaz a teljes konceptuális szójelentés nincs lexikailag kódolva.

Ezek a jellemzők mind egyenként, mind együttesen élesen megkülönböztetik a javasolt elképzelést a szójelentés ábrázolására irányuló más elképzelésektől.

4. Sőt, mi több, az alulspecifikáltság módjai maguk elég változatosak lehetnek. Ezek közül a jelen értekezésben is jó néhánytal találkozhattunk: az opcionális (akár prototipikus) rész zárójelezésével, az egyik összetevős rész fókuszálásával (profilálásával), valamint a változók (paraméterek) bevezetésével, amikor ráadásul az egyik változó értékei korrelációban állhatnak egy másik változó értékeivel.

5. A szintaktikai alternációknak az alulspecifikált reprezentációkkal operáló lexikai-konstrukciós magyarázata a **poliszémia** fogalma szempontjából az alábbi figyelemre méltó vonásokkal rendelkezik. Először, a szintaktikai alternáció lexikai-konstrukciós megközelítése egyúttal azt is jelenti, hogy a váltakozó szintaktikai konstrukciókban megjelenő jelentések közül nem szükséges az egyik vagy másik konstrukcionális jelentést alapvetőbbnek tekintenünk. Az „elsődleges” jelentés az alulspecifikált lexikai jelentés, amelyhez képest mindkét konstrukcionális jelentés másodlagos, és a kétféle jelentés közötti kapcsolat nem az egymásból való levezethetőségen, hanem az egymással való összeegyeztethetőségen, ill. az egymáshoz való illeszkedésen alapul.

Másodszor, a lexikai egység (konstrukcionális) többértelműségének elégséges feltétele a különböző konstrukciókban való előfordulás, szükséges feltétele azonban a különböző kontextusokban való használat – a lexikai pragmatika szellemében.

Harmadszor, ily módon a poliszémia problémaköre kezelhetőbbé vált, mert, egyfelől, az esetek jelentős részében az alulspecifikált jelentésre redukálhatjuk a jelentéseket, másfelől pedig az enciklopédikus és/vagy kontextuális információk biztosította interpretációs lehetőségeknek egy elmélethez igazodó számbavétele „rendszerezi” a jelentéseket.

6. Elsőként az ebben az értekezésben bemutatott elemzések tették nyilvánvalóvá, hogy direkcionális (haladó mozgást jelölő) mozgásigék nemcsak a mozgásmód igéivel való váltakozás eredményeképpen jöhetnek létre, hanem további igecsoportoknak: a hangadás, a térbeli elhelyezkedés és a vágás igéinek alternálódása révén is.

7. A lokatív alternáció vizsgálatának egyik részeredménye, hogy egyik konstrukciós variáns interpretációja sem holisztikus szükségszerűen, így például az általános nézettől eltérően a VAL/VEL vonzatos konstrukcióban a felület vagy a tartály lehet nem totálisan és totálisan érintve a cselekvés által. Továbbá ez fennáll nemcsak a magyarban, hanem az oroszban is, ahol pedig az igék grammatikailag kötelezően jelöltek a folyamatosság és a befejezettség szerint.

8. Azt, hogy az alulspecifikált jelentésnél specifikusabb jelentésű igék nem képesek részt venni az adott alternációban, a lokatív váltakozás kapcsán egy olyan ige, nevezetesen a *teleönt* példáján igazoltam, amely morfológiailag többmorfémás, azaz összetettebb, mint azok az alapigék, amelyek alulspecifikált jelentésüknél fogva alternálódhatnak szintaktikailag.

9. Az eszköz–alany alternáció eseményt és a tulajdonságot denotáló két típusának a megkülönböztetése ugyancsak nem volt megtalálható a korábbi szakirodalomban.

10. Az eszköz megnevezésével előforduló igéknek az értekezésben hivatkozott kétosztatú csoportosítása helyett egy legalább négytagú osztályozásra tettem javaslatot az eszköz–alany alternáció vizsgálatának „melléktermékeként”. Egyrészt, az eszközt szemantikailag megkövetelő igék eszköze kétféle (közvetítő vagy elősegítő) lehet annak megfelelően, hogy az

okozásnak az OKOZ komponensével vagy az okozás gyengébb változatával, az okozással mint segítséssel állnak kapcsolatban. Másrészt, az eszközt csak megengedő igék közül például a *tör* jelölhet olyan szituációkat, amelyek szükségszerűen tartalmaznak eszközt abból a célból, hogy valami ne egészsé váljon, és olyanokat is, amelyek nem, míg például az *iszik* esetében semmi más nem használható az adott funkcióban, mint a száj (amely ezért nem számít eszköznek a kiinduló osztályozás szerint).

4. A doktori értekezés témaköréből készült saját publikációk jegyzéke

1. Bibok, Károly 2004, Word meaning and lexical pragmatics. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 265–308.
2. Bibok Károly 2008, Az igék szemantikája és a szintaktikai alternáció. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 23–70.
3. Bibok, Károly 2010, From syntactic alternations to lexical pragmatics. In: Enikő Németh T. – Károly Bibok (szerk.), *The Role of Data at the Semantics–Pragmatics Interface*. Berlin: Mouton de Gruyter, 261–304.
4. Bibok, Károly 2011, Lexical-constructural and lexical-pragmatic approaches to the lexicon: The case of Hungarian *nyit* ‘open’ and Russian *otkryvat* ‘open’. In: Klára Agyagási (szerk.), *Issledovanija po teoretičeskoj lingvistike: Materialy simpoziuma „Smena paradigmy v vengerskoj lingvisztičeskoj rusistike”*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 73–87.
5. Bibok, Károly 2012, Leksiko-konstrukcionnyj podhod k russkim glagolam lokativnoj al'ternacii. In: Dorota Szumska (szerk.), *Jazyk i metod I.: Russkij jazyk v lingvisztičeskih issledovanijah XXI veka*. Krakó: Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 33–40.
6. Bibok, Károly 2014a, A lexical-constructural treatment of the Russian locative alternation. In: Bartha-Kovács Katalin – Gécseg Zsuzsanna – Kovács Eszter – Nagy Ágoston – Ocsovai Dóra – Szász Géza (szerk.), *„Transfert nec mergitur”: Albert Sándor 65. születésnapjának tiszteletére*. Szeged: JATEPress, 153–162.
7. Bibok, Károly 2014b, Lexical semantics meets pragmatics. *Argumentum* 10: 221–231.
8. Bibok, Károly 2014c, The plausibility of approaches to syntactic alternation of Hungarian verbs. In: András Kertész and Csilla Rákosi (szerk.), *The Evidential Basis of Linguistic Argumentation*. Amsterdam: John Benjamins, 51–70.
9. Bibok, Károly 2016, Encyclopedic information and pragmatic interpretation. *Intercultural Pragmatics* 13: 407–437.
10. Bibok Károly 2017, Az eszköz–alany váltakozás lexikai pragmatikai keretben. *Jelentés és Nyelvhasználat* 4: 35–49.
11. Bibok, Károly 2018, Instrument–subject alternation: A further case study in lexical pragmatics. In: Huba Bartos, Marcel den Dikken, Zoltán Bánréti and Tamás Váradi (szerk.), *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. Cham: Springer, 33–50.
12. Bibok, Károly 2019, A lexical pragmatic account of polysemy. *Argumentum* 15: 145–154.
13. Németh T. Enikő – Bibok Károly 2009, A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő (szerk.), *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7.: Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, 197–226.

14. Németh T., Enikő – Károly Bibok 2010, Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42/2: 501–524.

Hivatkozott irodalom

- Ackema, Peter 2015, Arguments and adjuncts. In: Tibor Kiss – Artemis Alexiadou (szerk.), *Syntax – Theory and Analysis: An International Handbook*, 1–3. Berlin: de Gruyter Mouton, 247–274.
- Ágel, Vilmos – Ludwig M. Eichinger – Hans Werner Eroms – Peter Hellwig – Hans Jürgen Heringer – Henning Lobin (szerk.) 2008, *Dependenz und Valenz / Dependency and Valency*, 1. Berlin: de Gruyter Mouton.
- Alberti, Gábor 2013, Az argumentumok precedenciaelvű realizálódása. In: Szilágyi N. Sándor – Kádár Edit (szerk.), *Analógia és modern nyelvleírás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadó, 9–41.
- Apresjan, Jurij Derenikovič (szerk.) 2014, *Aktivnyj slovar' russkogo jazyka*, 1: A–B. Moszkva: Jazyki slavyjanskoj kul'tury.
- Bibok, Károly 2004, Word meaning and lexical pragmatics. *Acta Linguistica Hungarica* 51: 265–308.
- Bibok Károly 2008, Az igék szemantikája és a szintaktikai alternáció. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 23–70.
- Bibok, Károly 2010, From syntactic alternations to lexical pragmatics. In: Enikő Németh T. – Károly Bibok (szerk.), *The Role of Data at the Semantics–Pragmatics Interface*. Berlin: Mouton de Gruyter, 261–304.
- Bibok, Károly 2014, Lexical semantics meets pragmatics. *Argumentum* 10: 221–231.
- Bibok Károly 2017, *Szójelentéstan: a lexikai szemantikától a lexikai pragmatika felé*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Bibok, Károly 2019, A lexical pragmatic account of polysemy. *Argumentum* 15: 145–154.
- Bierwisch, Manfred 2006, Thematic roles – universal, particular, and idiosyncratic aspects. In: Ina Bornkessel – Matthias Schlesewsky – Bernard Comrie – Angela D. Friederici (szerk.), *Semantic Role Universals and Argument Linking*. Berlin: Mouton de Gruyter, 89–126.
- Cuervo, Maria Cristina – Yves Roberge (szerk.) 2012, *The End of Argument Structure*. Bingley: Emerald.
- Culicover, Peter W. 2009, *Natural Language Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, Anthony R. 2011, Thematic roles. In: Claudia Maienborn – Klaus von Stechow – Paul Portner (szerk.), *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*, 1. Berlin–Boston: Walter de Gruyter, 399–420.
- Dudchuk, Philip 2007, Instrument/subject alternation and event structure: Evidence from Russian. In: Peter Kosta – Lilia Schürcks (szerk.), *Linguistic Investigations into Formal Description of Slavic Languages: Contributions of the Sixth European Conference Held at Potsdam University, November 30 – December 02, 2005*. Frankfurt/M.: Peter Lang, 503–513.
- Farkas, Judit – Gábor Alberti 2018, Complementation. In: Gábor Alberti – Tibor Laczkó (szerk.), *Syntax of Hungarian: Nouns and Noun Phrases*, 2. kötet. Amsterdam: Amsterdam University Press, 662–775.
- Gábor, Kata – Enikő Héja – Judit Kuti – Viktor Nagy – Tamás Váradi 2008, A lexikon a nyelvtechnológiában. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 853–895.

- Goldberg, Adele E. 1995, *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago (IL): University of Chicago Press.
- Haegeman, Liliane – Jacqueline Guéron 1999, *English Grammar: A Generative Perspective*. Oxford: Blackwell.
- Hall, Alison 2017, Lexical pragmatics, explicature and ad hoc concepts. In: Ilse Depraetere – Raphael Salkie (szerk.), *Semantics and Pragmatics: Drawing a Line*. Cham: Springer International Publishing, 85–100.
- Hole, David 2015, Arguments and adjuncts. In: Tibor Kiss – Artemis Alexiadou (szerk.), *Syntax – Theory and Analysis: An International Handbook*, 1–3. Berlin: de Gruyter Mouton, 1285–1320.
- Hwang, Jena 2011, Making verb argument adjunct distinctions in English: Synthesis paper. Ms. http://verbs.colorado.edu/~hwangd/docs/synthesis-jena_d_hwang.pdf, date of access: 18. 03. 2018.
- Kenesei István (szerk.) 2000, *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest: Osiris.
- Kenesei István 2016, A szófaj fogalmáról és meghatározásáról. In: Kas Bence (szerk.), „Szavad ne feledd!”: Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 81–91.
- Kertész, András – Csilla Rákosi 2012, *Data and Evidence in Linguistics: A Plausible Argumentation Model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertész, András– Csilla Rákosi 2014, The p-model of data and evidence in linguistics. In: András Kertész – Csilla Rákosi (szerk.), *The Evidential Basis of Linguistic Argumentation*. Amsterdam: Benjamins, 15–48.
- Kiefer Ferenc 2003, A kétféle igemódosítóról. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 177–186.
- Kiefer Ferenc 2007, *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina, 2., bőv. és jav. kiadás.
- Koenig, Jean-Pierre – Gail Mauner – Breton Brienvue 2003, Arguments for adjuncts. *Cognition* 89: 67–103.
- Koenig, Jean-Pierre – Gail Mauner – Breton Brienvue – Kathy Conklin 2008, What with? The anatomy of a (proto)-role [sic!]. *Journal of Semantics* 25/2: 175–220.
- Kolaiti, Patricia – Deirdre Wilson 2014, Corpus analysis and lexical pragmatics: An overview. *International Review of Pragmatics* 6: 211–239.
- Komlósy András 2015, Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, jav. digitális kiadás, 274–486.
- Ladányi Mária 2008, Rendszeres igei poliszémia. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 270–321.
- Levin, Beth 1993, *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago (IL): University of Chicago Press.
- Levin, Beth 2013, Argument structure. In: Mark Aronoff (főszerk.), *Oxford Bibliographies in Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Levin, Beth 2014, Semantic roles. In: Mark Aronoff (főszerk.), *Oxford Bibliographies in Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Levin, Beth – Malka Rappaport Hovav 1995, *Unaccusativity: At the Syntax–Lexical Semantics Interface*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Levin, Beth – Malka Rappaport Hovav 2005, *Argument Realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maleczki Márta 2008, Határozatlan argumentumok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 129–184.
- Müller, Stefan 2016, *Grammatical Theory: From Transformational Grammar to Constraint-Based Approaches*. Berlin: Language Science Press.

- Needham, Stephanie – Ida Toivonen 2011, Derived arguments. In: Miriam Butt – Tracy Holloway King (szerk.), Proceedings of the LFG11 Conference. Stanford (CA): CSLI Publications, 401–421.
- Németh T., Enikő – Károly Bibok 2010, Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42/2: 501–524.
- Pinker, Steven 1989, Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure. Cambridge (MA): MIT Press.
- Progovac, Ljiljana 2015, The absolutive basis of middles and the status of vP and UTAH. In: Małgorzata Szajbel-Keck – Roslyn Burns – Darya Kavitskaya (szerk.), Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: The First Berkeley Meeting. Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic Publications, 242–261.
- Pustejovsky, James 1995, The Generative Lexicon. Cambridge (MA): MIT Press.
- Rákosi, György 2014, Thematic Adjuncts: On the Grammar of Non-Core Participant Phrases. Habilitation thesis. University of Debrecen.
- Rappaport Hovav, Malka – Beth Levin 1998, Building verb meanings. In: Miriam Butt – Wilhelm Geuder (szerk.), The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors. Stanford (CA): Center for the Study of Language and Information, 97–134.
- Schütze, Carson T. – Edward Gibson 1999, Argumenthood and English prepositional phrase attachment. *Journal of Memory and Language* 40, 409–431.
- Siptár, Péter 2015, Kis magyar fonológia: Válogatott karcolatok. Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1995, Relevance: Communication and Cognition. Oxford: Blackwell, 2. kiadás.
- Williams, Alexander 2015, Arguments in Syntax and Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.